Ruta dels Ibers

AUSETANS
JULIÀ GUILLAMON
EL CASOL DE PUIGCASTELLET FOLGUEROLES
L'ESQUERDA RODA DE TER
EL TURÓ DEL MONTGRÒS EL BRULL

CERETANS / LACETANS
DANIEL ROMANÍ
EL CASTELLOT BOLVIR
EL COGULLÓ SALLENT

ILERCAVONS
CARLES COLS
LA MOLETA DEL REMEI ALCANAR
EL CASTELLET DE BANYOLES TIVISSA
COLL DEL MORO GANDESA
SANT MIQUEL VINEBRE

ILERGETS
ANNA SÀEZ
LA FORTALESA DELS VILARS ARBECA
EL MOLÍ D'ESPÍGOL TORNABOUS
ELS ESTINCLELLS VERDÚ

INDIGETS
JACINTO ANTON
ULLASTRET ULLASTRET
CASTELL PALAMÓS
SANT SEBASTIÀ DE LA GUARDA PALAFRUGELL
PUIG DE CASTELLET LLORET DE MAR

LAIETANS
JOSÉ ÁNGEL MONTAÑÉS
PUIG CASTELLAR SANTA COLOMA DE GRAMENET
CA N'OLIVER CERDANYOLA DEL VALLÈS
PUIG DEL CASTELL CÀNOVES I SAMALÚS

CESSETANS
IGNACIO OROVIO
DARRÓ VILANOVA I LA GELTRÚ
LA CIUTADELLA CALAFELL
LA FONT DE LA CANYA AVINYONET DEL PENEDÈS
OLÈRDOLA OLÈRDOLA

Històries ibèriques Teniu a les mans uns textos que us traslladaran a la vida dels nostres avantpassats ara fa més de 2.300 anys. Descobrireu una civilització, la dels ibers, que va ser protagonista d'un dels fets que van canviar la història, les lluites entre cartaginesos i romans pel control del comerç a la Mediterrània. Els ibers foren els seus aliats o enemics, però sempre una peça clau. Llegiu, llegiu...

Anna Sàez Mateu periodista del diari *Segre*, s'ha creat una carrera periodística a partir d'un treball rigorós i enèrgic que l'ha portat a ser guardonada diverses vegades. En aquesta ocasió, la periodista ens presenta la tribu dels ilergets d'una forma pròxima i entenedora.

ISBN 978-84-393-9642-0

Museu d'Arqueologia de Catalunya

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

HISTÒRIES IBÈRIQUES

ILERGETS

ANNA SÀEZ

Heu escoltat a parlar
d'Indíbil i Mandoni?
I de la ciutat d'Atanagrum,
presa pel general Escipió?
Si voleu saber més sobre
els enigmes que envolten
el territori dels ilergets,
us convidem a endinsar-vos
en aquest relat.

LA FORTALESA DELS VILARS
ARBECA
EL MOLÍ D'ESPÍGOL
TORNABOUS
ELS ESTINCLELLS
VERDÚ

Ruta dels Ibers

El món iber no era una cultura homogènia, estava constituïda per un munt de pobles que es distribuïen al llarg del litoral des del Llenguadoc fins a Andalusia, cadascun amb les seves especificitats. Amb aquestes guies hem volgut explicar tot un seguit d'històries ibèriques dels pobles que habitaven Catalunya, de la mà d'un seguit de periodistes de diversos mitjans de la nostra premsa escrita. Es pretén, amb aquesta proposta, accedir a un públic extens que tingui curiositat per aquesta gran civilització autòctona que va dominar tot el llevant peninsular abans de l'arribada del romans. I es vol fer amb una informació seriosa, però també amena, plantejada com si fossin petis relats publicats en els diaris en els quals treballen els autors. En conjunt són set guies (una per a cada poble iber de Catalunya de què tenim representació a la Ruta, excepte els ceretans i lacetans, que comparteixen guia). La Ruta dels Ibers també és una xarxa col·laborativa vinculada al Museu d'Arqueologia de Catalunya.

Josep Manuel Rueda Torres
Director del Museu d'Arqueologia
de Catalunya

Foto portada:
Càlat Ibèric, finals del segle III - principis del segle II aC.
Pla de les Tenalles de la Mora, Granyanella (Segarra).
Museu d'Arqueologia de Catalunya - Barcelona.

ᚾᚱᛖᛞᚳᚩᛋ

El territori dels ilergets seria força ampli, ocupant gran part de les actuals comarques del Segrià, la Noguera, l'Urgell, les Garriges, i les terres orientals de l'Aragó. Va ser una tribu molt guerrera. L'any 195 aC, els seus dos cabdills, Indíbil i Mandoni, van dirigir els ibers en la seva gran revolta contra els romans. Una de les ciutats ilergetes més importants va ser Iltirta, que tradicionalment s'ha cregut que era Lleida.

TERRITORI ILERGET

Els enigmes dels ibers a la plana de Lleida

Tres jaciments de la Ruta dels Ibers del Museu d'Arqueologia de Catalunya ens apropen al territori ilerget: Vilars, a Arbeca; el Molí de l'Espígol, a Tornabous, i els Estinclells, a Verdú. O, el que és el mateix: una inexpugnable fortalesa, una misteriosa capital i un poblat agrícola de nova creació. Tots tres es complementen i ens ajuden a entendre els profunds canvis que van tenir lloc al nord-est peninsular des de la primera edat del ferro fins a l'arribada dels romans. Un viatge apassionant per alguns dels enigmes de la història que encara no s'han pogut desxifrar.

Anna Sàez

Si ens endinsem en territori ilerget, dos noms propis retornen del segle III aC per reclamar el seu regne, capaç de plantar cara al totpoderós exèrcit romà. A l'actual plana de Lleida, de fet, Indíbil i Mandoni encara són els reis. El conjunt escultòric dels dos guerrers a l'arc del pont de la capital del Segrià és una imatge tan icònica com la de l'omnipresent campanar de la Seu Vella presidint l'horitzó de Ponent, i això que sabem que aquella parella que sembla mirar-se el

Indíbil i Mandoni.

Segre de fit a fit des del seu pedestal no té res d'ilergeta. Medard Sanmartí (1855-1891) és l'autor d'aquesta escultura, titulada *Crit d'independència*. L'artista es va inspirar en la història d'Istolaci i Indortes, uns guerrers cèltics que van lluitar contra els cartaginesos a la Segona Guerra Púnica. El 1884 va portar la parella, originàriament feta en guix, a una exposició a Madrid, però no li van comprar. Els avui ignorats Istolaci i Indortes van fer cap a la Biblioteca Museu de Vilanova i la Geltrú i s'hi van passar més de mig segle, fins que el 1946, en plena reconstrucció d'una Lleida massacrada després de nou mesos sent front de guerra, es dignifica l'antiga entrada de la ciutat i l'alcalde franquista Víctor Hellín hi instal·la aquests celtes reconvertits en ilergets. En un temps rècord es van convertir en patrimoni sentimental dels lleidatans.

Però, què queda del llegat d'Indíbil i Mandoni? On i com vivia el seu poble? D'on procedia? Hem de viatjar més enrere en el temps per començar a obtenir respostes i recórrer els tres grans jaciments ilergets que formen part de la Ruta dels Ibers. Això sí, heu de saber —i compte que fem una filtració argumental— que algunes trames tenen final obert. Queden molts enigmes ilergets per resoldre.

Vilars, la fortalesa inexpugnable

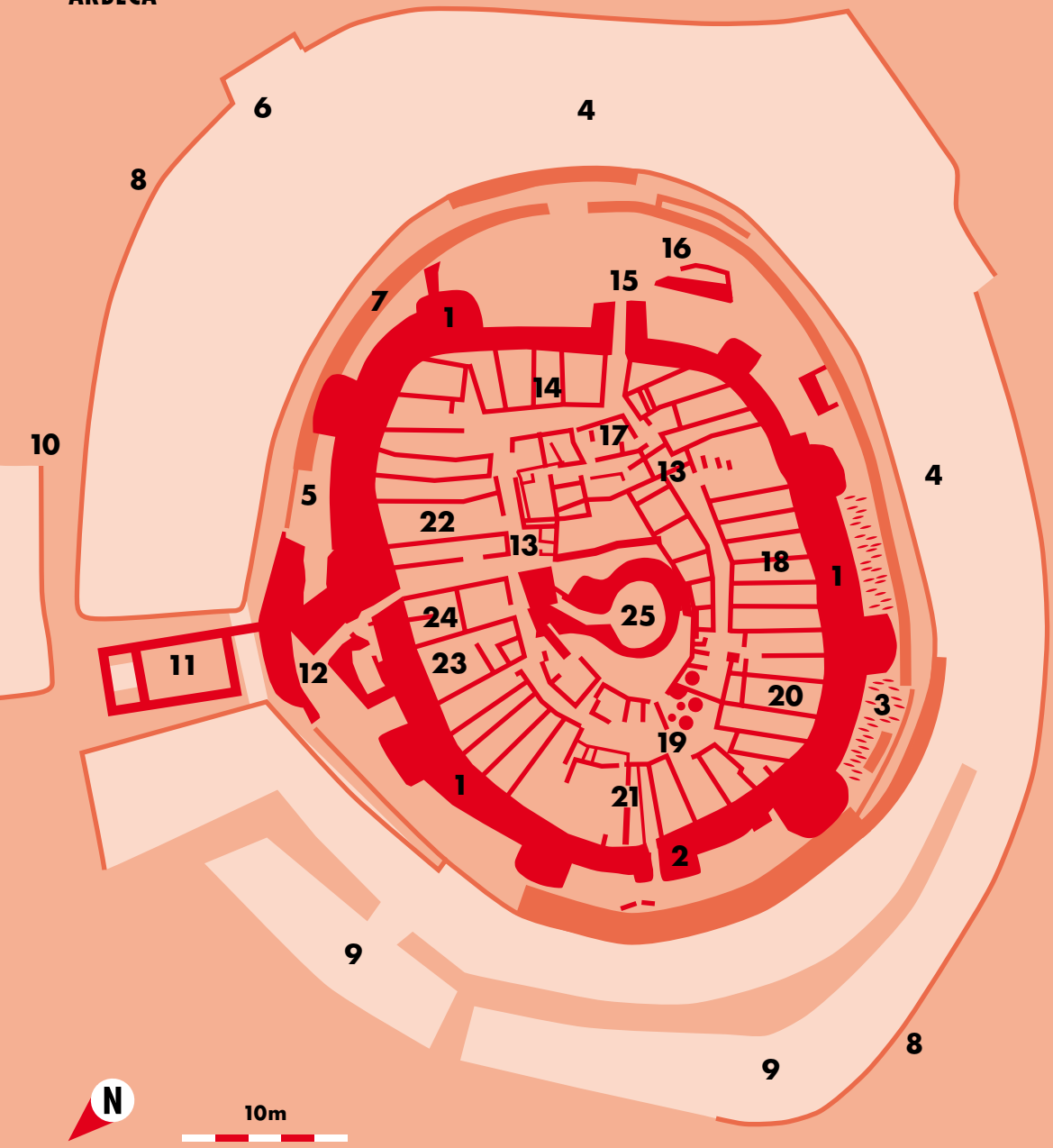
Viatgem en el temps fins al 775 aC. Som a la primera edat del ferro. A tot just quatre quilòmetres del que avui és Arbeca, a les Garrigues, una inexpugnable fortalesa s'alça enmig de la immensa plana dels Vilars. L'adjectiu no és gratuït. Vilars era inexpugnable. El poblat estava protegit per una muralla que feia sis metres de gruix per set o vuit metres d'alçada. I això no era tot: una dotzena de torres de pedra massissa reforçaven la funció defensiva de la muralla, la qual, a la vegada, estava envoltada d'un fossat impracticable d'entre divuit i vint-i-tres metres d'amplada i entre quatre i sis metres de profunditat. «És arquitectura de poder: tot està exageradament sobredimensionat. Hi ha teatralitat. Hi ha exhibició», explica Emili Junyent, catedràtic de Prehistòria de la Universitat de Lleida. Junyent va entrar en contacte amb la fortalesa el 1974, quan un noi d'Arbeca se li va presentar amb una capsa de sabates. «Potser no té cap importància, però he trobat això en una finca que tenim al poble i m'ha semblat que podria ser ceràmica antiga». I tant, que ho era! Junyent va tenir clar a l'instant que aquells fragments esmicolats eren ceràmica ibèrica. Per ells

La Fortalesa
Arbeca

LA FORTALESA

ARBECA

1 Muralla torrejada.
Vilars 0-IV (775-300 aC)

2 Porta oest. Vilars 0 (775-700 aC)

3 Camp frisó. Vilars I (700-550 aC)

4 Fossat. Vilars III-IV (450-300 aC)

5 Escarpa fossat ibèric antic.
Vilars II (550-450 aC)

6 Entrada d'aigua fossat antic.
¿Vilars II-Vilars III?

7 Mur avançat i escarpa.
Vilars III-IV (450-300 aC)

8 Contraescarpa.
Vilars III-IV (450-300 aC)

9 Doble fossa i basses.
Vilars III-IV (450-300 aC)

10 Fossat avançat davant porta nord.
Vilars III-IV (450-300 aC)

11 Rampa fortificada, accés porta nord.
Vilars III-IV (450-300 aC)

12 Porta nord.
Vilars II-III-IV (550-300 aC)

13 Carrer de circumval·lació.
Vilars II (550-450 aC)

14 Barri est. Vilars 0 (775-700 aC)

15 Porta est. Vilars 0-II (775-450 aC)

16 Defenses avançades.
Vilars I (775-650 aC)
Fossat protegint accés porta Est.
Vilars I (700-550 aC)

17 Testimoni, estructures.
Vilars III-IV (450-300 aC)

18 Barri sud. Vilars I (775-700 aC)

19 Placeta amb els forns.
Vilars 0-I (775-550 aC)

20 Barri sud-oest. Vilars 0 (775-700 aC)

21 Porta oest i claveguera.
Vilars 0 (775-700 aC)

22 Barri nord. Vilars II (550-450 aC)

23 Recinte cultual. Vilars II (550-450 aC)

24 «Casa del ferrer». Vilars II (550-450 aC)

25 Plaça central. Pou-cisterna
Vilars III-IV (450-300 aC)

mateixos no tenien gaire valor, però eren l'indici inequívoc que sota el camp d'alfals hi havia un jaciment arqueològic. Deu anys després, el 1985, es va començar a excavar Vilars.

Camp frisó.

S'han hagut de buidar molts milers de metres cúbics de terra per aconseguir fer emergir la fortalesa, que avui és un dels grans atractius d'Arbeca. Perquè Vilars es pot visitar. Nosaltres ho tindrem més fàcil que els enemics d'aquest poblat, perquè no haurem de superar els profunds talussos del fossat, ni el camp frisó (o *chevaux-de-frise*) en argot arqueològic, que no és altra cosa que una temible barrera de pedres clavades al peu de la muralla. La seva funció era impossibilitar els moviments ràpids de l'atacant que es trobava a tir dels defensors. Amb el temps, aquests elements dissuasius canvien, però continuen sent contundents. A finals del segle VI aC, el fossat s'omple d'aigua per substituir el camp frisó.

Si tanquem els ulls i fem créixer mentalment les parets de la fortalesa experimentarem la claustrofòbia de creuar un passadís de tan sols un metre d'amplada

que ens endinsarà fins al poblat. Si fóssim uns intrusos que haguéssim aconseguit superar el fossat sense ser vistos, ara seríem presa fàcil dels defensors de Vilars, perquè hauríem de recórrer ni més ni menys que tretze metres de passadís. Impossible no ser vistos des de les torres que flanquejaven l'accés. Ja som dins. És impressionant ser conscient de trepitjar un carrer del segle VIII aC. A banda i banda, hi ha cases d'idèntica tipologia i distribució. Aquesta aparença igualitària fa pensar als historiadors que a Vilars hi vivia un grup homogeni d'unes 150 persones unides per vincles de parentiu, real o fictici, en considerar-se descendents d'un ancestre fundador del llinatge. No hi ha diferències de classe entre ells. Les diferències (i notables) es produeixen entre el grup i els seus veïns més propers. Ells eren ostentosament més rics. El seu poder podia derivar de la riquesa de les fèrtils terres de conreus que volten el jaciment, dels ramats de bestiar que se sap que tenien (bous, cabres, ovelles, porcs, etc.) i del coneixement del ferro. Una altra de les teories que explicarien l'estatus dels habitants de Vilars és que es dedicaven a la criança dels cavalls. El 1998 es va trobar el primer de molts enterraments —aparentment rituals— d'un fetus equí.

Al mig del laberint de pedres que ens marquen el que un dia van ser cases i carrers, hi ha el que sembla una enorme cisterna, que estava coberta amb un teulat i abastia d'aigua la població. En realitat, és un pou. Inicialment es creia que servia per recollir l'aigua de la pluja i feia, per tant, les funcions de dipòsit. En paral·lel s'havia documentat que les escorrenties de l'aigua de pluja podien sortir de la fortalesa gràcies a un sistema de claveguera coberta amb lloses. Més

Fetus d'equí enterrat sota una casa.

endavant, però, es va saber que la suposada cisterna era, en realitat, un pou que rebia l'aigua del petit riu Aixaragall (avui una sèquia) i que ho feia a través del fossat inundable que, a l'omplir-se, restablia la circulació de l'aigua subterrània. «El domini de l'aigua i l'escenografia d'una arquitectura deliberadament magnificada ho expliquen tot», sentencia Junyent. Els antics habitants de Vilars podien haver anat a buscar l'aigua a algun altre punt proper. Podien haver-se instal·lat en algun turó que els hagués estalviat esforços per assegurar la defensa i donat més perspectiva sobre el territori. «Però ells necessiten una gran plana que els permeti construir la fortalesa que volen fer i exhibir el seu poder» davant els seus coetanis, gent que viu en petits assentaments propers molt diferents a Vilars.

A les acaballes de segle IV, poc abans del 300 aC, la fortalesa s'abandona. Han passat 450 anys, prop

d'una vintena de generacions. Vilars ha experimentat molts canvis durant aquest llarg període que va de la primera edat del ferro a l'època ibèrica plena. Una muralla torrejada amb dues portes (est i oest) era l'única defensa de la primera fortificació (per als arqueòlegs, Vilars 0). Més endavant es tancà la porta oest mentre es reforçaven muralles i torres i es va construir el camp frisó (Vilars I). A finals del segle VI aC o ja iniciada la primera meitat del segle V, és a dir, quan ja podem parlar d'ibers i d'ilergetes, s'obrí la porta nord i s'excavà el fossat inundable, que va substituir com a defensa avançada les pedres clavades (Vilars II). Els primers anys del segle IV aC, la fortalesa assoleix la seva màxima esplendor i adquireix l'impressionant aspecte amb què ha arribat a nosaltres. És aleshores quan es fortifica l'accés nord i s'emparamenten les escarpes del fossat, mentre que a l'interior es construeix el pou central (Vilars III i IV). La fortalesa continua sent aleshores la màxima expressió de l'arquitectura del poder, però ja no es tracta només de dissuadir l'enemic d'un assalt, sinó de fer possible la defensa activa i anar al contraatac.

Aquest món llunyà és, a la vegada, molt proper. Vilars segueix viu. Al marge dels treballs arqueològics, s'hi organitzen un gran nombre d'activitats culturals. Arbeca ha fet seva la fortalesa dels seus avantpassats i s'ha creat una associació d'amics del jaciment. La fortalesa fins i tot dona nom a un modern celler de la Denominació d'Origen Costers del Segre, Vinya dels Vilars, que empra la característica grafia ibèrica en les etiquetes de vi. Tota una picada d'ull als antics pobladors. Eren ilergets? Emili Junyent explica que, encara que es tracti d'un concepte fins a cert

punt antiquat, identifiquem els ibers amb una cultura material. Aquesta convenció fa que quan apareix la ceràmica de torn en un jaciment, ja es pugui parlar d'ibers: un període que s'allarga des de finals del segle VI aC fins a l'arribada dels romans. «I en aquest territori, les fonts escrites diuen que els ibers que l'habitaven es deien ilergets». És un moment fascinant de la història. A través de Vilars es pot constatar la gran evolució que experimenta la societat. «Treballem amb la hipòtesi que a la primera edat del ferro, és a dir, en època preibèrica, el territori s'estructurava en fortificacions o centres de poder que formaven unes petites unitats territorials. Parlem d'uns pocs centenars de quilòmetres quadrats i de poc més d'un miler d'habitants». Però d'aquestes societats tribals es passa a una estructura estatal més complexa. «Aquest panorama dels segles VIII-VII no té res a veure amb el del segle III, 100 anys després d'abandonada la fortalesa, el moment de màxima esplendor i desenvolupament del món ilerget». En aquest nou context sociopolític el territori d'aquest poble «arriba, pel capbaix, als 10.000 km^2». I sabem per les fonts antigues que «són capaços de posar grans exèrcits en formació davant dels romans, per tant hi ha d'haver uns centenars de milers d'habitants. És un canvi brutal». La gran extensió dels dominis ilergets fa que alguns arqueòlegs creguin que no hi podia haver una estructura de tipus jeràrquic tan organitzada. «Xavier Bermúdez o Ignasi Garcés són alguns dels autors que ho qüestionen. Ells parlen d'una societat heteràrquica on el poder es descompon en unitats». Les fronteres ilergetes són difícils de definir. Al nord (Prepirineu) i al sud (l'Ebre) hi ha unes barreres naturals clares, però «no sabem on arribaven per l'est i per l'oest». En algunes fonts tardanes,

Evolució de Vilars.

per exemple, Osca és ilergeta. A la vegada, els jaciments del Baix Segre «miren a l'Ebre», mentre que els de l'Urgell busquen el mar, la Cossetània.

No sabem com era el veïnatge entre ells, «però més enllà de disputes puntuals quan entraven en competència per la terra o per l'aigua, es devia imposar el sentit comú i es relacionaven per temes de comerç o polítiques de matrimonis. Són pagesos: no podien estar sempre lluitant». I quan ho feien, sovint s'aliaven entre ells per participar en expedicions de guerra i combat.

Abans de marxar de Vilars ens fixem en un dels edificis. Hem esmentat que totes les cases són idèntiques, però una sembla ser més gran. És un temple? Els investigadors no gosen afirmar-ho, però no tenen cap dubte sobre el seu ús ritual. Al centre d'aquest espai hi havia una llar orientalitzant, un rectangle amb les puntes estirades com una pell de toro estesa, la forma dels antics lingots de coure xipriotes que va adquirir en les antigues civilitzacions mediterrànies (egipcis, fenicis, tartessis…) un significat simbòlic associat a la mort, el Més Enllà, el poder i la riquesa. Adossada a la paret del fons, una lleixa de fang que sobresortia uns vint centímetres. Sembla un espai ideal per dipositar-hi possible ofrenes. A més a més, s'han trobat indicis que aquesta estança s'emblanquinava periòdicament, perquè l'estalzí ho enfosquia tot. A causa d'una flama que cremava lentament? Segurament, el microscopi electrònic diu que correspon a partícules volàtils, cendres vegetals amb presència de làdan, resultat d'una combustió lenta i continuada. Res no sembla indicar que la combustió tingués un origen traumàtic, com pot ser un incendi. Fos o no fos un

lloc de culte, l'edifici més gran de Vilars no era una residència, la qual cosa reforça la teoria que el clan era un grup compacte, homogeni, que no hi havia un únic líder, sinó que es tractava d'un llinatge. Si no en sabem més coses és perquè gairebé no han sortit restes materials que ens donin pistes de com eren i com vivien. Això passa perquè el poblat s'abandona de forma progressiva i quan es buida ja no queda pràcticament res. «No hi ha cap fet traumàtic que expliqui per què se'n van. A Vilars li havia passat el seu temps». No tenia sentit reaprofitar: era massa costós

Llar amb forma de pell de toro.

reomplir el fossat, salvar una muralla de sis metres… A poc a poc, van marxant els seus habitants. Sabem que l'abandonament no va ser d'un dia per l'altre perquè el pou cisterna es converteix en un abocador, on es troben restes d'un assentament habitat. I al damunt, encara va sortir un altre paquet de runa estèril: terra i pedres de quan el jaciment ja estava abandonat. Així, hi ha un moment final de degradació de l'assentament que no ha permès que arribin gaires vestigis

del temps d'esplendor als nostres dies. Sí que s'han trobat, però, nadons enterrats de forma ritual a sota dels llindars d'algunes cases. Un interrogant més a la llarga llista dels enigmes dels ilergets.

Enterrament en fossa de tres nounats sota el paviment d'una casa.

LA CAPITAL DE L'OLI

El gentilici d'Arbeca dóna nom a una de les varietats d'olives més preuades per a l'elaboració de l'oli. Les arbequines arriben de Palestina al segle XVIII de la mà del duc de Medinacelli, senyor d'Arbeca. És exclusivament amb arbequines que s'elabora l'oli extra verge de la Denominació d'Origen Garrigues, una de les més antigues de tot l'Estat. Arbeca, però, té d'altres atractius. És un poble amb un centre històric molt ben conservat on la pedra és la gran protagonista. Està coronat per les restes d'un antic castell del segle XII que fa les funcions de bell mirador. La font de la Juliana (amb una impressionant arcada dels segles XV-XVI) ens remunta als temps en què el Canal d'Urgell encara no havia portat la riquesa al municipi i l'aigua era un bé escàs i preuat. També hi ha modernisme, al poble. La Casa de la Vila és obra de l'arquitecte Cèsar Martinell. Un altre imprescindible és el Molí de l'Argilés, de principis del segle XIX. És un viatge en el temps per saber com treballaven els pagesos fins a la mecanització del camp. Un bon moment per visitar Arbeca és per Santa Caterina (25 de novembre). Al voltant d'aquesta festivitat s'hi celebra una fira que es remunta al 1505 i que, actualment, gira al voltant de les arbequines i els gossos caçadors.

VISITA IMPRESCINDIBLE AL MUSEU DE LLEIDA

Si abans de fer la Ruta dels Ibers visitem el Museu de Lleida ens serà molt més fàcil entendre el món ilerget. A la segona planta d'aquest gran equipament cultural descobrirem que aquest poble hi té un espai propi i, fins i tot, s'hi reprodueix una maqueta de Vilars per entendre millor la fortalesa. Hi ha peces úniques, des de monedes encunyades a la mítica Iltirta fins a ceràmica pintada o l'aixovar dels guerrers enterrats a la necròpolis de la Pedrera, entre Vallfogona de Balaguer i Térmens (morrió de cavall, falcata, espasa recta tipus La Tène, casc...) A més a més, com que la museografia del Museu de Lleida està ordenada de manera cronològica, es pot contextualitzar l'època ibèrica fins a la romanització del territori. En aquest sentit, el museu exposa una rèplica del Bronze d'Ascoli dels museus Capitolins de Roma, un document del 89 aC en què el general Pompeu Estrabó concedeix la ciutadania romana a una trentena de soldats ibers que van lluitar al setge d'Asculum. Entre aquests guerrers hi ha tres ilergets que porten noms romans però

són fills de pares amb nom clarament ibers. Aquests tres guerrers formaven part d'una turma, una unitat de cavalleria. Això vol dir que tenen un estatus, que segurament són aristòcrates de l'antiga tribu dels ilergets, perquè el cavall no te'l dóna l'exèrcit i només en té qui el pot mantenir. Formen part d'una elit que ja ha assumit completament que és romana. S'allisten a l'exèrcit per ser ciutadans de ple dret.

A la recerca de la capital perduda

I quina era la capital del món ilerget? La tradició sosté que era Iltirta, l'actual Lleida. Però les fonts antigues no en parlen. A la crònica de Tit Livi, quan el general Escipió pren la ciutat principal d'aquest poble iber no diu que sigui Iltirta, sinó Atanagrum. «La hipòtesi més plausible és que fos el Molí de l'Espígol de Tornabous», conclou Emili Junyent. I aquesta teoria «s'ha reforçat en el moment en què s'ha identificat Valls com el lloc on va succeir la decisiva batalla de Kissa», afegeix. Escipió derrota els cartaginesos i els seus tradicionals aliats, els ilergets, i es dirigeix cap a l'interior fins a trobar la capital del ilergets, que identifica com Atanagrum. Emili Junyent és dels arqueòlegs que creu que Iltirta era la capital occidental d'aquest territori i que estaria situada al turó de la Seu Vella. «Però cada cop em costa més d'argumentar aquesta teoria», reconeix. El turó s'ha foradat de dalt a baix i mai no s'hi han trobat vestigis d'aquesta gran ciutat. «La tradició diu que l'antiga Iltirta podia haver ocupat les cinc hectàrees de les tres terrasses superiors del turó». Han sortit restes ibèriques, però són molt anecdòtiques, res que faci sospitar que allí hi havia hagut quelcom d'entitat. «Els nivells més antics són d'època romana republicana, corresponen a la ciutat que descriu el Cèsar a la batalla d'Ilerda o lleugerament més antigues, però parlaríem de segle I: no són restes d'Iltirta», conclou el catedràtic de la Universitat de Lleida.

Jordi Principal, director científic de les excavacions arqueològiques al Molí de l'Espígol de Tornabous, és del parer que la teoria que situa Iltirta com l'actual Lleida «trontolla bastant». «Per més que el turó de la Seu s'ha obert, s'ha treballat, s'ha estudiat i s'hi ha fet de tot, no hi ha restes que vagin més enllà del segle II aC. A Lleida, no hi és», conclou. Ni al turó de la Seu Vella ni a cap dels tossals del voltant de la capital del Segrià on han aparegut restes ibèriques. «No són de l'entitat que li hauríem de suposar a un jaciment com Iltirta, que hauria de fer, almenys, quatre o cinc hectàrees perquè ha de tenir una entitat». Però «tampoc no podem dir que el Molí de l'Espígol és Iltirta, perquè no en tenim cap prova», adverteix.

A partir d'aquestes evidències arqueològiques, les hipòtesis són diverses i variades. «Fins i tot s'ha dit que Iltirta era un lloc de reunió de diferents poblats que hi havia als voltants». És a dir, no era físicament una ciutat, sinó gairebé un concepte.

Si els arqueòlegs continuen buscant Iltirta és perquè no hi ha cap dubte que va existir, donat que tenim monedes encunyades. I només un centre de poder ho podria fer. És a dir, si aquesta col·lecció numismàtica està ben datada i a finals del segle III aC s'encunya moneda a Iltirta, Iltirta ha de ser la capital ilergeta,

Batalla entre guerrers ibers i legionaris romans (segle III aC).

i no apareix enlloc. Ni des d'un punt de vista físic (vestigis arqueològics) ni en les fonts escrites. Per una qüestió d'estricta semblança fonètica s'ha fet una deducció etimològica que associa Iltirta a Ilerda —la ciutat romana que sí que ha aparegut i està ben documenta— i Ilerda, a Lleida. «Però si anem a les fonts escrites del segle III aC no es parla d'Iltirta. Ni d'Ilerda, ni de cap ciutat ilergeta que comenci per *Il*. Per tant, hi ha una contradicció important entre el que diuen aquestes fonts i el que ens diuen les monedes», observa Principal. Als textos, però, sí que es dona nom a la capital dels ilergets: Atanagrum. «Però fins i tot tenint les fonts escrites, hi ha moltes discussions». En aquest cas, de caràcter filològic. Tit Livi diu que Atanagrum és *caput* i aquesta paraula es pot traduir com la primera ciutat des del punt de vista qualitatiu, la més important, la capital; però també com la primera ciutat ilergeta que es va trobar en el camí cap a

la plana de Lleida. Normalment, però, el llatí utilitza *caput* per referir-se a la capital o la ciutat més important. I el *caput ilerdetum* és Atanagrum. Tit Livi ho diu clarament quan explica el setge. «Els romans, que ho van viure directament, diuen que la capital d'aquests subjectes que els planten cara és Atanagrum, però en canvi les monedes, si les estem datant bé, parlen d'Iltirta. Hi ha alguna cosa que no funciona». El debat, doncs, és saber si les monedes estan ben datades. Si fossin posteriors s'obriria una possibilitat interpretativa molt més àmplia. Per exemple, que Iltirta pogués ser la capital dels ilergets un cop han estat dominats per Roma. És a dir: el món ilerget podria haver tingut una capital que s'abandona amb l'arribada al poder dels romans per crear-se una nova capital que s'ajustaria més als interessos dels conqueridors. Per què? Doncs, perquè Lleida és un lloc estratègic per arribar a l'interior de la península Ibèrica, on tenen importants conflictes amb els celtibers. És possible, doncs, que Iltirta sigui Lleida, com sempre s'havia dit. Però el seu moment no arribarà fins que no comença el declivi de la tribu dels ilergets.

Aquesta només és una de les possibilitats, una de les que actualment genera més consens. S'ha especulat fins i tot amb la possibilitat que Tit Livi s'equivoqués o amb un error de transcripció dels copistes, que haurien corromput el document i no haurien escrit bé el nom de la ciutat. I, fins i tot, hi ha qui defensa que hi havia una doble capitalitat i que la dels ilergets orientals era Atanagrum, però la dels occidentals era Iltirta. Teories per a tots els gustos. El que és inqüestionable és que les fonts escrites diuen clarament que la capital ilergeta es diu Atanagrum, però que les mone-

des estan encunyades a Iltirta. Jordi Principal no creu que Iltirta sigui el Moli de l'Espígol, «però sí que veig oberta la possibilitat que el Molí de l'Espígol sigui Atanagrum, que és diferent». Ara per ara no es pot ser categòric. «A Lleida esperàvem trobar unes coses que no estan sortint i que tot sembla indicar que no sortiran». I, en canvi, les excavacions reforcen la possibilitat que Atanagrum sigui el Molí de l'Espígol.

Quin paper hi tenen, doncs, les monedes? La principal hipòtesi és que Iltirta sorgeix un cop arriben els romans i, per tant, no datarien de la Segona Guerra Púnica, com sempre s'havia cregut. Si s'emet moneda es té el poder. I res no fa indicar que existís aquesta Iltirta poderosa en el moment en què se suposa que es van encunyar. Un altre mite caigut.

El Molí de l'Espígol, la gran ciutat ilergeta

Dels tres grans jaciments de la Ruta dels Ibers en territori ilerget, el del Molí de l'Espígol és el més desconegut, perquè tot just se n'ha excavat una part molt petita. Prou, això sí, per afirmar que és l'única ciutat ilergeta de la qual es té constància. Tornabous encara no ha dit la darrera paraula, doncs. Els nivells fundacionals de l'assentament els podríem situar entorn del segle VIII aC. Però la seva ocupació va ser ininterrompuda fins a finals del segle III o principis del II aC. Això fa que sigui molts jaciments en un, i que, en funció dels diferents períodes, el Molí de l'Espígol tingui una fesomia que ens recordarà molt a Vilars o una altra que ja no hi té res a veure.

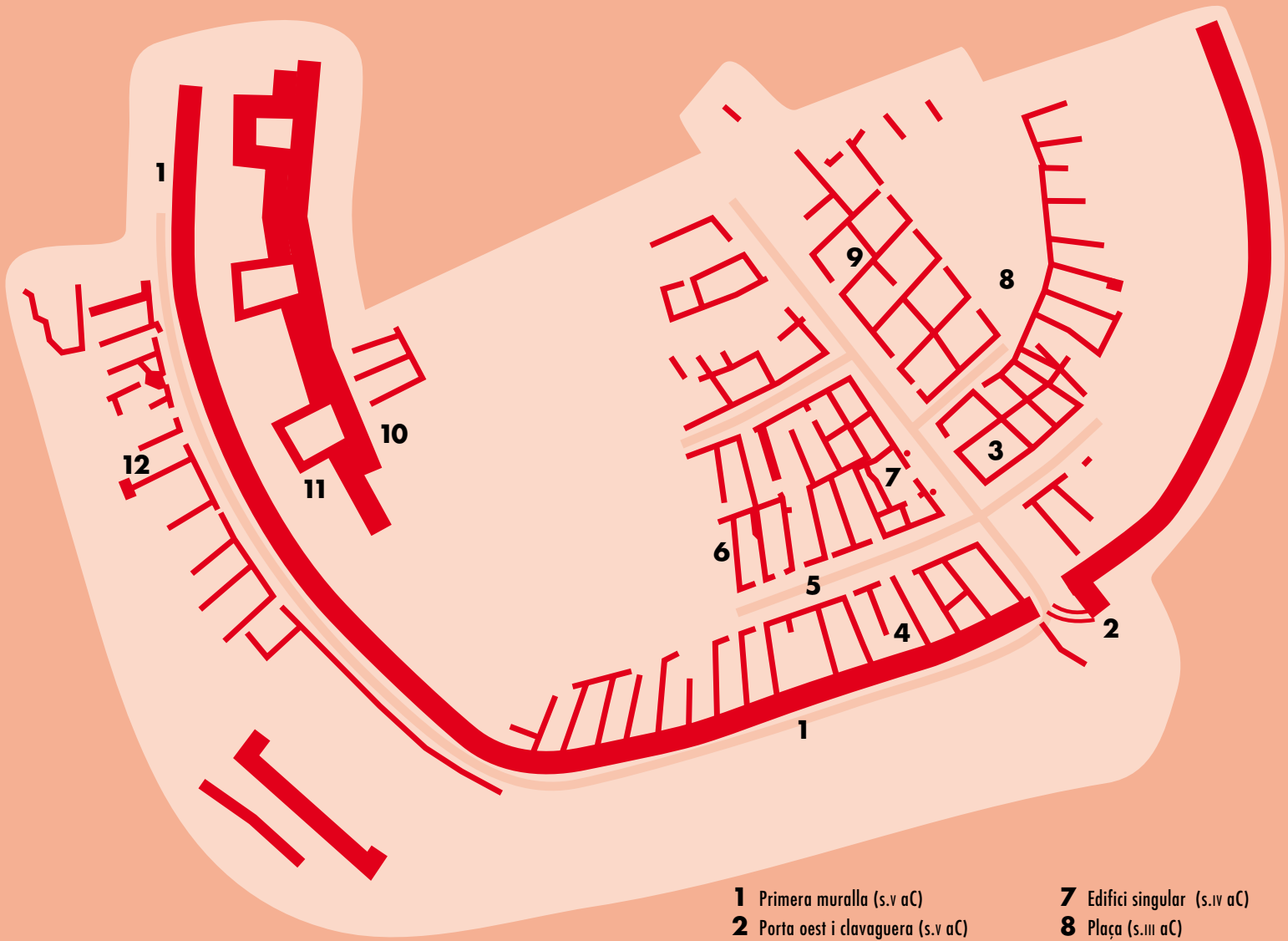
Els orígens del Molí de l'Espígol són anteriors al que considerem món ibèric. Com en el cas d'Arbeca, el punt de partida és una fortalesa de la primera edat del ferro. No parlaríem d'ilergets fins a mitjans del segle IV aC, quan es comença a trobar ceràmica de torn de producció local. Aquesta va ser la primera sorpresa del Molí de l'Espígol. Durant anys s'havia cregut que la fortalesa de Vilars era única, però ara s'ha comprovat que són fortaleses germanes, pràcticament idèntiques o, tal vegada, una mica més gran la de Tornabous. Quan es comencen a marcar les diferències amb Vilars és cap a la segona meitat del VI. És aleshores que els ibers del Molí de l'Espígol decideixen construir unes muralles noves, perquè la fortalesa s'ha quedat petita i amplien tota la superfície habitada amb un planejament urbanístic més complex i amb unes tècniques arquitectòniques que també canvien respecte a Arbeca. Hi ha un salt. Som a l'anomenat món ibèric antic. Per alguna raó que desconeixem, el Molí de l'Espígol creix i Vilars, no. Però és que quan arribem al període ibèric ple, que s'acostuma a situar a partir de finals del segle V i inicis del IV i fins a finals del segle III aC, amb l'arribada dels romans, «agafa unes dimensions espectaculars», explica Jordi Principal. L'antiga fortalesa experimenta un altre creixement intern. Les muralles que s'havien construït durant l'ibèric antic tornen a quedar obsoletes. El Molí de l'Espígol ocupa una extensió molt més important, es construeix un urbanisme nou i es fa un altre sistema de fortificació encara més complex: torres, accessos, fossat de divuit o vint metres d'amplada... I això no és tot. «Més enllà de la muralla hem detectat uns barris suburbans on es concentrarien activitats artesanals manufactureres que impliquen molt foc o molt fum». El director de les

El Molí d'Espígol
Tornabous

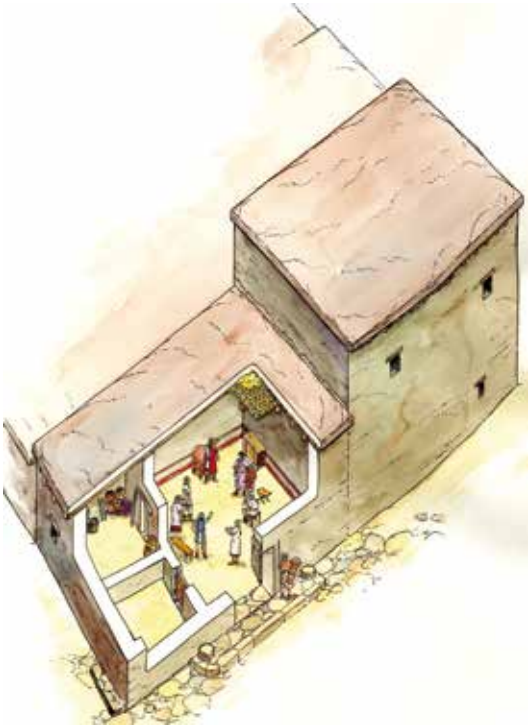
EL MOLÍ D'ESPÍGOL

TORNABOUS

1 Primera muralla (s.V aC)
2 Porta oest i clavaguera (s.V aC)
3 Edifici singular
4 Barri nord-oest (s.IV-I aC)
5 Carrers (s.II-I aC)
6 Magatzems de l'edifici singular(s.III aC)
7 Edifici singular (s.IV aC)
8 Plaça (s.III aC)
9 Edifici singular
10 Tercera muralla (s.IV aC)
11 Torre (s.IV aC)
12 Barri exterior (s.IV-III aC)

excavacions afegeix que en aquest moment de creixement «també trobem espais col·lectius o comunitaris dintre de la ciutat: una plaça a l'interior del jaciment, cosa realment molt inusual, alguns edificis que sembla que estarien dedicats a les reunions, infraestructures urbanes importants, com poden ser clavegueres que servien per canalitzar l'aigua de la pluja», i encara falta localitzar la cisterna, molt habitual en els jaciments ilergets. «Només hem pogut excavar entre un quart i un terç de la superfície interna. I si anem a l'externa, potser ens quedaríem en un 0,5%. Queden moltes coses per descobrir». S'ha avançat molt, però. En els darrers tres anys s'ha pogut determinar que, en origen, la fortalesa era tan antiga com Vilars, quan

Restitució de l'edifici interpretat com a lloc de reunió de l'elit.

Porta d'entrada a la ciutat i claveguera.

sempre s'havia cregut que Arbeca era un espai únic i, sobretot, més antic. «Però es va descobrir que el Molí de l'Espígol també havia tingut aquesta fase inicial». I, com que va seguir evolucionant, s'ha convertit en el gran jaciment ilerget. Sigui o no sigui Atanagrum, «tothom accepta que és capital d'alguna cosa». Tota la resta de jaciments del seu voltant són molt més petits.

És en aquest moment d'esplendor que arriben els romans en el context de la Segona Guerra Púnica. Els ilergets volen seguir sent lliures i practiquen una política d'aliances que els porta a lluitar amb Roma o amb els cartaginesos en funció de les seves pròpies necessitats. Quan els romans guanyaran la guerra i decidiran quedar-se al territori, els únics que els plantaran cara seran els ilergets. Hi ha dues rebel·lions. I al final de la segona, al 205 aC, s'acaba la independència d'aquest poble iber. A partir d'aleshores es desmunta políticament el seu estat, malgrat que se sap que continuen tenint rei. «Tenien una certa autonomia, però molt controlada pels romans», fa notar Jordi

Principal. El procés de romanització serà molt llarg. A poc a poc, les poblacions sotmeses són captades pel poder romà i la cultura ilergeta és assimilada. Les elits aristocràtiques volen ser romanes, com es veu clarament al bronze d'Ascoli, on tres guerrers ilergets de pares ibers porten nom romà al segle I aC (vegeu el desglossament).

«El 205 els ilergets estan en franca rebel·lió contra Roma, però el 195 el rei dels ilergets és amic dels romans. En deu anys la situació ha canviat moltíssim. I ja no es tornaran a revoltar. De fet, el 195, quan hi ha la gran rebel·lió a tota la península Ibèrica, els ilergets estan amb els romans. Han passat moltes coses», fa notar Jordi Principal. Hi ha un procés de pèrdua de la identitat volguda, que els romans utilitzen per desmuntar tots els espais de l'antic poder dels ilergets. Es creu que és en aquesta conjuntura que el Molí de l'Espígol s'abandona. A poc a poc, aquell poble temut i respectat es va anar diluint en la nova societat romana. Els ilergets eren una potència dins el món iber del que avui és Catalunya i Aragó. Eren un poble agrícola, però també guerrer. S'organitzaven en famílies, en grans clans de parentius extensos. No els hem d'imaginar com uns bàrbars. Des del punt de vista militar, per exemple, sabem que presenten batalla campal. No són uns salvatges que fan guerra de guerrilles, sinó que actuen de manera ben estructurada i efectiva, segons van deixar escrit els mateixos romans.

També es pot deduir que eren un poble avançat i sofisticat a partir dels materials que han sorgit del jaciment del Molí de l'Espígol i que, majoritàriament, es conserven al Museu Comarcal de l'Urgell, a Tàrrega.

Algunes peces que formen part de l'exposició permanent d'aquest equipament cultural són excepcionals i ajuden a entendre el món iber. Hi ha uns vasets, per exemple, que tenen forma de cap i de peu. Eren contenidors d'ungüents, d'algun tipus d'olis o perfums molt preuats. Es pot llegir en clau ritual o social: eren uns béns de prestigi, que segurament venien del sud d'Itàlia, de la Magna Grècia. «Tenien unes xarxes

Vasos de tradició púnica per a ungüents o perfums.

d'intercanvi molt més complexes del que ens podem imaginar i mantenien contacte amb les poblacions de la costa, la qual cosa els permetia l'accés a productes d'arreu de la Mediterrània», explica Jordi Principal. Al seu torn, ells venien productes agropecuaris, segurament blat. «S'ha trobat un gran camp de sitges a l'espai suburbà que supera les necessitats pròpies de la gent que vivia allà. Són excedents que els permeten comerciar».

No és fàcil entendre tota aquesta complexa història quan es recorre el jaciment, ubicat sobre una lleu protuberància del terreny enmig de la plana d'Urgell.

«Encara que hi hagi faristols amb informació, costa fer la lectura diacrònica perquè potser tu estàs veient unes muralles, però que ja han deixat de ser muralles». L'itinerari traçat que explicava parts del jaciment ha quedat desfasat després dels darrers descobriments del 2011-2012. Cal tenir en compte que encara queda molt per excavar i cada nova campanya aporta llum. Es responen preguntes que, a la vegada, plantegen nous interrogants.

DE MANDONI A LLUÍS COMPANYS

El rei ilerget Mandoni i Lluís Companys, el president de la Generalitat nascut al Tarròs, agregat de Tornabous, van córrer la mateixa sort amb més de dos mil anys de diferència: morir executats. A la vila natal de Companys hi ha un centre d'interpretació que homenatja la figura del 123è president de la Generalitat de Catalunya. Aquest espai museístic de nova planta es va inaugurar el 18 de juliol de 2014 a peu de la C-153, la carretera que va de Tàrrega a Balaguer, molt a prop d'una zona enjardinada amb desmais i xiprers on el 1978 es va erigir un monument a Companys amb la col·locació d'una escultura d'Antoni Boleda que ha patit diversos atacs vandàlics en aquests prop de quaranta anys. L'espai museístic fa un repàs a la biografia del polític d'Esquerra Republicana de Catalunya afusellat a Montjuïc la matinada del 15 d'octubre de 1940. Així, s'hi poden veure imatges de Companys visitant la seva localitat natal el 1934, les cartes adreçades a la seva dona pocs dies abans de morir, cartells d'època o textos de discursos històrics com el que va pronunciar en sortir de la presó el primer de març de 1936. «Tornarem a sofrir, tornarem a lluitar i tornarem a guanyar», va dir. També s'hi poden consultar una selecció de biografies del polític, nascut el 1881. A l'equipament, molt funcional i sobri, també hi ha una agrobotiga dedicada a la venda de productes de proximitat.

NO SÓN GEGANTS, SÓN TORRES

La plana d'Urgell amaga moltes sorpreses sota terra, però hi va haver un temps en què calia mirar més amunt perquè s'havia de tenir l'horitzó sota control. En trobem un exemple sense moure'ns de Tornabous, el municipi on un dia es va erigir una gran capital ilergeta. Un dels seus agregats és la Guàrdia d'Urgell, un petit poble de poc més d'un centenar i mig de veïns a mig camí de Tornabous i la serra d'Almenara. La Guàrdia de Déu, com es coneixia a l'Edat Mitjana, es va formar al voltant d'una torre del segle XI que descansa sobre una gran penya des de la que es domina bona part del territori. Tot fa pensar que actuava com a torre auxiliar del monumental Pilar d'Almenara, a mig camí entre Agramunt i Tornabous. És una torre imponent, de set metres de diàmetre que s'enlaira quinze metres sobre la Vall del Sió. Una moderna escala de ferro circumda una mica més d'un terç de la torre, que també data del segle XI. Un dia clar, s'hi arriba a albirar la característica silueta de la Seu Vella de Lleida, malgrat els més de cinquanta quilòmetres de distància entre aquests dos monuments.

A Castellnou d'Ossó, a l'Urgell, hi ha una altra torre circular de gran interès. En origen, era romana. I tan gran que a l'Edat Mitjana es va aixecar al seu interior una segona torre de guaita.

Les necròpolis que no apareixen

Un dels grans interrogants té a veure amb el món dels morts. En la cultura ibèrica, els difunts són incinerats. Hi ha documentades moltes necròpolis d'època preibèrica i també dels temps ibèrics més antics, especialment a la zona propera a la desembocadura de l'Ebre, però cap d'ilergeta, tret de La Pedrera, Vallfogona de Balaguer-Termens, on al segle IV aC s'enterraren amb els seus cavalls i armes dos aristòcrates. De fet, es poden comptar amb els dits de la mà les que hi ha a Catalunya. És per això que, tot i ser una mica anterior, de la primera edat del ferro, la necròpolis tumulària d'Almenara, a Agramunt, properament s'integrarà a la Ruta dels Ibers. Ni a Vilars ni al Molí de l'Espígol s'ha trobat res de semblant. Què feien amb els morts? Se sap que només s'incinerava l'aristocràcia, les classes dirigents. Es cremaven i, després, es triaven les cendres i es guardaven en una urna, al voltant de

Ritual d'incineració d'un cabdill ibèric.

la qual es dipositaven armes i objectes personals dels difunts. Però que no apareguin necròpolis pot voler dir que no sempre se seguia aquest ritual. Hi ha ceràmiques celtibèriques en què es reprodueixen escenes d'ocells menjant-se els cossos dels difunts, com també feien els indis americans. No hi ha cap indici que això passés aquí, però tampoc no se sap per què no apareixen necròpolis com les d'Andalusia. I és que el món iber «és una entelèquia», admet Jordi Principal. «Uns pobles no tenen res a veure amb els altres». En teoria, aquesta cultura s'estén des d'Andalusia fins a Llenguadoc. Però és possible que ni tan sols parlessin la mateixa llengua. S'ha tendit a unificar per la cultura material i perquè les fonts escrites parlen d'ibers.

I dins de les singularitats de cada poble iber, els ilergets són els únics de Catalunya que tenien rei. Coneixem un príncep dels ausetans, però només tenen rei els ilergets. I, de fet, reis, en plural. Indíbil i Mandoni governaven a la vegada, cosa que sempre ha meravellat els historiadors, perquè indica que estaríem parlant d'una formació estatal molt potent, de les més complexes del nord-est de la península Ibèrica.

Els Estinclells, on el temps es va aturar

Hem vist com Vilars i el Molí de l'Espígol tenen vides paral·leles fins que arriba un moment en què el jaciment de Tornabous evoluciona cap a una ciutat i el d'Arbeca s'abandona. On va aquella gent? Els habitants de Vilars o qui sap si d'algun altre assentament que ha patit la mateixa sort colonitzen nous territoris

Els Estinclells
Verdú

ELS ESTINCLELLS

VERDÚ

i creen un poblat nou a prop del Molí de l'Espígol, la capital on segurament anaven a mercat. Aquest poble sortit del no-res és els Estinclells, a Verdú. Va tenir una vida molt curta i això ha permès que arribés als nostres dies intacte, sense cap alteració estructural que en dificulti la comprensió. És una petita meravella.

Data del segle III aC, de finals de l'època plena ibèrica, quan es va a la recerca de noves terres per conrear. Es colonitza un nou territori agrícola perquè hi ha un augment de població, però aquesta efervescència es veurà truncada per les guerres púniques i a finals del segle III han d'abandonar el nou assentament. Ho fan a contracor: tenen intenció de tornar-hi tan aviat com puguin. Ho demostra el fet que tapiïn les portes de les cases, però ja no es torna a habitar.

El poblat dels Estinclells estava documentat de feia molts anys gràcies a la tasca de l'historiador local de Verdú Ramon Boleda, però no es va excavar fins al 2002. Se sabia que hi havia restes ibèriques en aquell punt, però indeterminades. Els Estinclells és a la punta d'una serra i, a sota mateix del turó hi ha una vila romana posterior, que va despertar més interès en el seu moment. És a uns cinc quilòmetres del poble, sobre el que avui és la carretera local que uneix Tàrrega amb Sant Martí de Maldà i que parteix en dos el jaciment romà.

El poblat ibèric havia quedat sota una finca erma a la part alta del tossal que ara és propietat de l'Ajuntament. «Vam fer una permuta amb els propietaris perquè el jaciment quedés per al poble, però quan vam començar a excavar només hi havia herbes, no

sabíem què en sortiria», reconeix Ramon Cardona, regidor de Cultura de Verdú i arqueòleg del Centre d'Estudis Lacetans. Boleda havia fet fitxes i elaborat sondejos, però es desconeixia la magnitud de les restes. La finca estava dividida en dues cotes. A la més baixa, no hi va sortir cap vestigi arqueològic, però a l'extrem de la serra, un petit poblat esperava ser rescatat de l'oblit.

Eren els bons temps dels plans d'ocupació i les ajudes a la recerca, de manera que es va avançar molta feina. No espereu trobar un jaciment arqueològic i prou: als Estinclells de Verdú podrem reviure l'època ibèrica d'una manera sorprenent. A la part de la finca on no havien sortit restes es va crear el Camp d'Experimentació de la Protohistòria, el CEP. Unes sigles que piquen l'ullet a la tradició vinícola de Verdú. Al CEP es fan conreus experimentals amb criteris arqueològics, però també hi ha una àrea arquitectònica on s'han reconstruït dues cases dels Estinclells fins a la teulada. «No volíem emmascarar el jaciment. El públic veu el

Cases reconstruïdes tal com eren fa 2.300 anys.

poblat tal com ha arribat als nostres temps, però, a la vegada, li donem eines perquè pugui reconstruir-lo mentalment». L'experiència és corprenedora. Encara que siguin rèpliques del segle XXI, s'han respectat les mides, la distribució, els materials, les tècniques constructives. És com poder viatjar en el temps fins al segle III aC i saber com vivien els ilergets del que avui és Verdú. Tampoc no és casual l'elecció de les cases que s'han reproduït. Són habitatges que van patir un incendi. El foc va destruir aquestes cases, les va enderrocar. Però, a la vegada, les va preservar. Si s'haguessin abandonat, el seu deteriorament hagués estat progressiu però implacable: ara un s'emporta una pedra, un altre agafa una porta. L'incendi va aconseguir que s'aturés el rellotge. La sorpresa va ser majúscula quan es va comprovar que dins d'una d'aquestes cases hi havia un taller de premsa ibèrica. L'exemple més ben conservat de la península, de fet. Van aparèixer les restes cremades de la biga de premsar damunt del peu de pedra de la base de premsa,

Premsa de vi i oli reconstruïda a l'interior d'una de les cases.

Restes originals de la premsa de vi i oli.

un canal i un gran cup o dipòsit on anava a parar el líquid. Costa molt imaginar-s'ho al jaciment, però es veu molt bé en la reconstrucció. L'original és a Cal Trepat de Tàrrega. La rèplica exacta fins i tot es fa funcionar un cop l'any coincidint amb la Bacus de Verdú, la festa del vi. Perquè el segle III aC en aquest poble, que tot i no arribar al miler d'habitants té cinc cellers en el seu terme municipal, ja s'hi feia vi. «Vam recollir mostres de terra de tota l'habitació i els carpòlegs trobaven vi a discreció. Com que la tipologia de premsa és la mateixa per al vi que per a l'oli no es descarta que fos bifuncional i que en una època de l'any s'hi fes vi i en una altra, oli. Hi ha alguns indicis que ens porten a pensar que podia ser així, però no és tan clar com el cas del vi», assegura Cardona. Un vi que es produiria per a les aristocràcies ibèriques. També ha sortit molt blat a les anàlisis, cosa que porta a pensar que quan la premsa no funcionava s'apartava la biga llarga i es reconvertia la cambra en un gran magatzem de gra. «Especulem que la casa es va

cremar passat l'estiu, després de la sega, perquè hem trobat molt blat i molt net, com si estigués ensacat».

Segurament el foc es va produir durant un assalt dels romans, però quan el poblat dels Estinclells ja era buit de gent. En el context de la Segona Guerra Púnica hi ha un replegament de la població ibèrica de la zona. «Trobem les cases tapiades, com si la gent confiés a tornar». Però no ho van fer. La mateixa generació que construeix el poblat l'abandona. Han passat només cinquanta anys, però la Segona Guerra Púnica farà que sigui perillós seguir als Estinclells, un poblet agrícola de dos mil i escaig metres quadrats. Que sigui tan petit i s'abandoni tan ràpid fa que sigui un jaciment fàcil d'interpretar per a un profà. Tot és de la mateixa fase i està sencer. Ni existia abans que s'ocupés ni hi torna a viure ningú perquè, un cop pacificat el territori, es crea la vila romana a sota de la serra.

I com era aquest poble? Ramon Cardona no gosa aventurar la xifra d'habitants. «És difícil de dir quanta gent hi podia viure perquè no sabem com eren les unitats familiars», diu. El que se sap del cert és que hi havia vint-i-quatre cases i, a diferència del que passa a Vilars, on totes són idèntiques, presenten tipologies molt diferents. «N'hi ha de grans, d'uns seixanta metres quadrats en dues plantes i de quatre o cinc habitacions. Les ocupava la gent de classe social alta, que vivien al segon pis; després hi ha cases de planta baixa amb dues petites estances i encara n'hi ha de més senzilles d'una sola habitació. La casa de la premsa és de les senzilles, amb només dues habitacions. Sembla més una casa per fer una activitat comercial o productiva, no tant per viure-hi», assenyala.

Bateria de cases i pou central.

Els Estinclells, malgrat no ser una fortalesa com la d'Arbeca o la primera etapa de Tornabous, és un poble molt ben defensat. «És l'extrem d'una serra. Primer, hi ha un ample fossat defensiu de barrera, que el que fa és tallar l'accés per la banda més fàcil. Després, hi ha una porta a l'extrem del passadís. La resta del perímetre, pel seu caient natural, ja fa defensa». També hi ha una muralla de poc més d'un metre de gruix que protegeix el perímetre i que, segurament, tenia un pas de ronda superior. «Eren una gent molt organitzada, amb les idees molt clares, però el món romà els va trencar els esquemes. Estaven preparats per defensar-se d'altre veïns ibers, no dels romans, molt superiors militarment. Per això es repleguen, encara que fem ciència-ficció perquè no sabem del cert què va passar». Els romans arriben amb catapultes, torres d'assalt, maquinària de guerra… Se'n van perquè saben que tenen les de perdre. No es veu un abandonament sobtat. Tenen temps d'endur-se el que necessitin, de tapiar les portes.

La hipòtesi de l'espoli romà quan els Estinclells ja s'ha abandonat es reforça per la gran quantitat de ceràmica que s'ha trobat a l'únic carrer circular del jaciment. La paret posterior de les cases era la mateixa muralla i, per la part de davant, totes donaven a aquest carrer. A la zona de les cases complexes, les més grans, hi havia una mena de bassa ampla descentrada on anava a parar l'aigua de la pluja per la inclinació que feia el carrer. «No sabem si s'utilitzava per beure o com a defensa». Aquesta bassa es trobava en un gran espai ovalat on no hi havia res construït. «No podem demostrar-ho però creiem que era una zona per estabular, per protegir la riquesa ramadera». Aquesta teoria es veuria reforçada pel fet que s'han trobat molts pesos de teler a les cases grans i complexes, com si fos una feina domèstica reservada a les dones de classe alta. «Per teixir necessites llana, té sentit que hi hagués bestiar».

Tampoc no s'han trobat necròpolis als Estinclells, només un enterrament ritual d'un nadó d'un màxim de dos mesos de vida a la planta baixa d'una de les cases grans.

Malgrat ser un poblat petit, també hi han aparegut peces de ceràmica de luxe, exòtiques, com un peu de ceràmica calçant una sandàlia amb orificis al turmell per a les funcions d'encenser, o per conservar algun líquid perfumador. És una peça cartaginesa que es va trobar a la bassa. També han sortit àmfores, una gerra cervesera amb broc inferior, un càlat totalment pintat amb motius vegetals, etc. Aquesta important col·lecció, que s'ha dipositat al Museu Comarcal de l'Urgell, es podrà veure a Verdú un cop estigui enllestit el projecte per habilitar una sala del castell com a exposició permanent dels Estinclells. Dependria del museu de Tàrrega, però permetria conservar aquest patrimoni a Verdú.

El paisatge que habitaven els ilergets d'aquest poblat no s'assemblava gaire al d'ara, dominat per suaus ondulacions de terreny. El 90% dels carbons que s'han trobat al jaciment són de roure. Hem d'imaginar-nos una zona boscosa, més humida que a l'actualitat. «Per veure un roure, ara hauries de caminar molt». I en aquest paisatge conreaven la trilogia mediterrània: oliveres, blat i vinya. S'han trobat sitges que semblen comunals, però no per comerciar amb excedents, sinó per abastir el mateix poblat. Tal vegada el negoci el feien amb el vi. «L'aristocràcia sempre ha volgut distingir-se de la resta de la població i el vi és difícil d'obtenir, és un signe de distinció».

El mateix equip del Centre d'Estudis Lacetans que va excavar els Estinclells treballa ara a la Pleta de Belianes, també a l'Urgell, un jaciment ibèric que s'habita quan es buida Vilars. «Potser pels mateixos que van abandonar la fortalesa d'Arbeca». Seria un cas semblant a Verdú. De fet, des dels Estinclells es veu la Pleta. «No hi ha cap obstacle que privi de fer senyals de fum, per exemple. Són uns grans controladors del territori i devien estar interconnectats».

Aquesta complexa Ilergècia, però, estava condemnada a desaparèixer. Els ibers no podien conèixer la locució llatina perquè Ciceró encara no l'havia escrita, però com ell devien lamentar *o tempora, o mores*. Temps i costums que es perdrien durant milers d'anys,

fins que la pala d'un arqueòleg desenterraria aquest món i ens el tornaria a mostrar en tota la seva esplendor, encara que ens sorgeixin moltes preguntes que, de moment, no tenen resposta.

TERRA DE «SILLONS» NEGRES

Els quatre elements que tantes teories van inspirar als filòsofs clàssics: terra, aire, aigua i foc, són els únics ingredients per donar forma als celebrats sillons de Verdú (càntirs en català estàndard). Quan les neveres eren cosa de ciència ficció, no hi havia una altra manera de conservar l'aigua fresca a l'estiu. Un simple cop d'ull, però, ens farà adonar que aquests càntirs són especials, diferents. De lluny, semblen de ferro. Les aparences no enganyen: el secret d'aquest color tan característic dels sillons es deu al fet que l'argila amb què els modelen els terrissaires és rica en òxid de ferro. Prou per esborrar el roig característic del fang treballat al torn i convertir-lo en ceràmica negra. És una tradició de 500 anys que dóna personalitat a Verdú i que, malauradament, s'està perdent lenta, però inexorablement. Per preservar la memòria de la ceràmica negra, l'ajuntament de Verdú vol obrir al públic el taller de Josep Font, un dels darrers ceramistes de la vila, ja traspassat. És un espai que la família ha mantingut intacte i que permet a les noves generacions entendre com es treballava. S'hi conserva el forn morú, l'obrador, els magatzems per als feixos d'olivera… La ceràmica forma part de l'ADN de Verdú, i encara que ara sigui considerada poca cosa més que un souvenir turístic, és omnipresent al poble on, fins i tot, hi ha una ruta per admirar els diversos murals ceràmics dels seus carrers.

UN CASTELL ENCANTAT

Com sorgida del torn d'un terrissaire, la vila de Verdú està coronada per la torre d'un castell que domina un horitzó de vinyes i casalots de pedra. El poble primitiu era arran de riu Cercavins, però alguna rovinada va aconsellar posar-se a recer del castell del segle XI. Per sobre de les teulades del poble sobresurt -ni més ni menys que vint-i-cinc metres- una gran torre cilíndrica coronada per una senyera. Els merlets que encara es conserven ens donen una bona pista: és el castell de Verdú, situat a la part alta del poble. És un edifici molt singular que no segueix estàndards. És com un insòlit palau que encercla la torre de l'homenatge. I va ser ben bé així. El castell es convertiria en residència de l'abat de Poblet, i d'aquí que hagi esdevingut un bell exemple de gòtic civil català. Després de la desamortització de Mendizábal aquest magnífic castell passa a mans privades. Fins i tot s'hi instal·larà la cooperativa de Sant Pere Claver (sant que, per cert, és nascut a Verdú), per fer-hi un molí d'oli. La història, però, ha tingut un final feliç i, recentment restaurat, s'ha recuperat per al poble. El castell també presenta una curiosa petjada modernista obra de Cèsar Martinell. Va ser ell qui va posar uns tensors que van evitar que caigués la façana que mira a l'est.

MIL HABITANTS I CINC CELLERS

Diuen que és el poble de Catalunya amb la proporció de cellers per habitant més elevada: cinc bodegues i un miler de veïns. La vinya sempre s'ha treballat a Verdú. Ja es premsava vi en època ibèrica. Els darrers anys, però, s'ha fet un salt qualitatiu. Ara no es ven el raïm a l'engròs a les grans marques catalanes, sinó

que s'ha fet una aposta per la qualitat. Els vins de cellers com Cercavins, Boldú, Carviresa, Casa Pardet i Mas de Móra, de la subzona de la Vall del Riu Corb dins de la Denominació d'Origen Costers del Segre, reben premis internacionals i destaquen per la personalitat que els impregna la marinada que bufa a les tardes d'estiu. La importància del vi s'ha traduït en una festa de la verema molt arrelada. A primers d'octubre Bacus regna a Verdú. Fins i tot una rèplica de premsa única d'època ibèrica que es va trobar a Estinclells es posa en funcionament. És com una gran festa major on el vi és el protagonista indiscutible.

SOPAR AMB JOAN MIRÓ

El galerista Manel Mayoral, fill de Verdú, és un apassionat del futbol i de les joguines antigues. El 1999 va fer una casa per acollir aquesta gran col·lecció de futbolins dels anys vint, trenets de llauna, autòmats del segle XIX, velocípedes impossibles, atraccions de fira d'arreu del món... Així va ser com Cal Jan de Verdú es va convertir en un lloc ple de màgia. Per fora res no feia endevinar que aquest edifici no era com els altres. L'arquitectura de fantasia es va reservar per a l'interior, per no trencar l'harmonia de la plaça porticada. Aquesta casa de parets insòlitament foradades ha deixat de ser un museu de joguines per reobrir com una exclusiva galeria d'art on Joan Miró és l'eix vertebrador d'una col·lecció on també hi són presents Picasso, Dalí, Cader, Tàpies, Chillida, Plensa i Barceló. No s'esperin recórrer les sales i prou. Mayoral ha decidit fer d'aquest espai tan singular una experiència sensitiva. Miró a taula és una altra manera de gaudir de l'art contemporani mentre es degusten plats

molt cuidats. Començarem per la part alta d'aquest edifici de 2.000 metres quadrats amb aperitius que ens permetran recórrer els diferents nivells. Més de vint-i-cinc obres gràfiques de Miró dialogant amb artistes de prestigi internacional. Dues hores per assaborir, literalment, l'art contemporani.

La Fortalesa dels Vilars

Ajuntament d'Arbeca
Plaça Generalitat, 3
25140 Arbeca
www.vilars.cat
973 160 008
ajuntament@arbeca.ddl.net

Com arribar-hi?
Accés al km 71 de la carretera C-233 d'Arbeca a Bellpuig d'Urgell. Un cop hem sortit del poble, passat el cementiri, cal agafar un camí asfaltat i senyalitzat que ens queda a la dreta. Durant bona part del trajecte trobem la sèquia principal del canal d'Urgell a la nostra dreta.

El Molí d'Espígol

Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Camí de Santa Maria, km. 1
25331 Tornabous (Lleida)
933 162 740
agenciapatrimoni@gencat.cat
http://patrimoni.gencat.cat

Com arribar-hi?
L'accés al jaciment es fa al km 10 de la carretera LV-3231 de Tornabous a Agramunt. Un cop hem passat el poble, ens cal agafar un camí senyalitzat que ens queda a la dreta.

Els Estinclells

Ajuntament de Verdú
Plaça Major, 1
25340 Verdú
973 347 007
ajuntament@verdu.cat
www.lacetans.org

Com arribar-hi?
Per la carretera C-14 des de Tàrrega, continuar fins a la sortida de Verdú a la dreta. En la rotonda prendre la sortida Sant Martí de Maldà. Seguir tot recte per LV-2021, passar el km 7 i prendre la segona a la dreta per una pista de terra que puja dalt del turó. Us trobareu l'entrada del jaciment a la dreta.

Els enigmes dels ibers a la plana de Lleida

Autora
Anna Sàez

Assessorament científic
Ramon Cardona
Emili Junyent
Jordi Principal

Fotografies
Museu d'Arqueologia de Catalunya
Museu Comarcal de l'Urgell
Grup d'Investigació Prehistòrica (UdL)
Ajuntament de Verdú
Ramon Cardona
Il·lustracions
Francesc Riart
Correcció de textos
Servei de Llengües. Universitat Autònoma de Barcelona

Edició
Museu d'Arqueologia de Catalunya.
Agència Catalana del Patrimoni Cultural
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya
Coordinació editorial
Anna M. Garrido
Documentació
Aina Muñoz

Segons projecte gràfic de
Albert Planas
Impressió
Imprenta Ofsset Derra

Dipòsit legal B 29763-2017
ISBN 978-84-393-9642-0
Primera edició Desembre 2017

BIBLIOTECA DE CATALUNYA - DADES CIP

Sàez, Anna, 1969 - autor

Ilergets. – Primera edició. – (Històries ibèriques)
ISBN 9788439396420
I. Museu d'Arqueologia de Catalunya
II. Títol
III. Col·lecció: Històries ibèriques
1. Ilergets – Història
2. Ibers – Catalunya – Lleida (Província) – Història
94(=342.2)(460.231)

